

DR. JUOZAS BANIONIS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

JUOZAS BRAZAITIS – VIENAS LIETUVIŲ IŠEIVIJOS IDEOLOGŲ

Profesorius J. Brazaitis, 1944 m. pasitraukęs į Vakarų, iki šeštojo dešimtmečio pradžios gyveno Vakarų Vokietijoje ir veikė VLIK'e, skelbdamas pasaulio bendruomenei Lietuvos laisvės siekius. Jis įsikūrė JAV, kur iš pradžių reiškėsi Lietuvos fronto bičiulių veikloje, o nuo septintojo dešimtmečio pradžios, nors ir pasitraukęs iš oficialių pareigų, ryžtingai ir nuosekliai toliau rūpinosi Lietuvos laisvinimo reikalais. Šiame straipsnyje, remiantis profesoriaus laiškais, spausdintais raštais, amžininkų liudijimais bei atsiminimais, atskleidžiamos J. Brazaičio pastangos išlaikyti Lietuvos nepriklausomybės idėją lietuvių išeivijoje Vakaruose.

Profesorius Juozas Brazaitis, pasitraukęs į Vakarų, kaip ir tūkstančiai lietuvių šviesuomenės, išgyveno nelengvą politinės tremties dalį. Iš pradžių jis, kaip ir daugelis pasitraukusiųjų, kūrė savo gyvenimą perkeltųjų asmenų (dar kitaip vadinamų *DP* – *deplaced persons*) stovykloje (Vokietijoje). Daug kas manė, kad toks gyvenimas – laikinas ir truks neilgai. Apie tai jis 1959 m. rašė taip: „Bėgom į Vakarų ir tikėjom po mėnesių, po metų grįšią. Negrįžom. Bet ilgas buvimas svetimuose kraštuose nebus be vaisių Lietuvai“¹.

Šiuo laikotarpiu profesorius matė, kad lietuvių išeivių, įsikūrusių DP stovyklose, būklė yra skirtinga nuo kitų tautų išeivių ir pabrėžė, jog tautiečiams būdingas aukštas moralinis lygmuo, dideli dvasinių, kultūrinių interesų poreikiai. Jis citavo Vokietijos okupacinės valdžios administracijos pastebėjimus, kad „kiti [išeiviai] prašė pagerinti maistą, o lietuviai – laikraščių ir knygų...“ Toliau analizuodamas lietuvių išeivių charakterius ir ateities viltis, profesorius išskyrė dvejopo tipo lietuvius:

Vieni turi „daug iniciatyvos, paslankumo, veržlumo, sugebėjimo pritaikyti prie sąlygų“, bet jiems „trūksta idėjiškumo, bendruomenės reikalų supratimo“. Apskritai šito tipo lietuviai „stokoja perspektyvos matymo“.

¹J. Brazaitis, Laisvinimo problemos, *Į laisvę*, 1959, Nr. 18, p. 19–20.

Antri – tai „intelektualiai ir dvasiniu atžvilgiu pajėgūs“, gebantys kritiškai vertinti dabartį, matantys ateities uždavinius ir galintys pasiaukoti bendriems reikalams, bet nemokantys „prisiderinti prie gyvenimo ir jį valdyti lengviausiu būdu“².

Kurdamas būsimos lietuvių bendruomenės Vakaruose viziją, profesorius taip samprotavo: „Jei galėtume iš dviejų tipų paimti tai, ką jų kiekvienas turi gera ir sudėti vienam“, tai sukurtume idealų tipą. Sumodeliavus būsimą pageidaujamą lietuvių bendruomenės nario tipą, buvo nubrėžta tokia laisvosios lietuvių perspektyva: „Jis [t.y. lietuvis iš laisvojo pasaulio], turėdamas įvardytus bruožus, būtų naudingas ne tik savo gyvenimą kurdamas, bet ir Tėvynėn grįžęs ir iš anksto *nusiteikdamas ne Tėvynėje likusiems vadovauti*, bet prisidėdamas savo sugebėjimais ir pajėgom prie likusių tautiečių darbo ir savais darbais į juos prabildamas“ [kursyvas autoriaus. – J.B.]³.

Todėl lietuvių išieivis Vakaruose turėtų vadovautis mintimi: „Broliai, jūs likote namie kentėti ir saugoti tėviškės žiburėlio. Aš, svetur kentėdamas, šį tą laimėjau, tegul nuo mano lauktuvių skaisčiau suspindės tėvynėje ir šviesa, ir tiesa...“⁴

J. Brazaitis, atsidūręs Vokietijoje, tvirtai laikėsi minėtos pozicijos ir neatitiktinai aiškino, kad pasitraukusieji į Vakarus neturėtų vadintis Lietuvių frontu (su kuriuo profesorius siejo savo politinę veiklą Lietuvoje nuo vokiečių okupacijos laikų), nes „tikrieji frontininkai liko krašto ginti“. Tuo tarpu lietuviai išieiviai esą tik ištikimi jų draugai. Todėl, kaip prisimena dr. Kazys Ambrozaitis, laisvojo pasaulio frontininkus J. Brazaitis pradėjo vadinti Lietuvių fronto bičiuliais⁵. Kaip žinoma, ilgainiui toks pavadinimas išieivijoje atsidūrusiems lietuvių frontininkams ir prigijo.

Nuo pat VLIK'o atsikūrimo Vokietijoje pradžios J. Brazaitis aktyviai reiškėsi šioje organizacijoje: iš pradžių 1945 m. jis veikė atstovaudamas Lietuvių frontui, o 1946–1948 m. buvo pakviestas dirbti VLIK'o Vykdamosios tarybos informacijos tarnybos vadovu. Po jos reorganizavimo 1949–1951 m. jis tapo VLIK'o Užsienio reikalų tarybos (URT) valdytoju. Tuo laiku atsikūręs VLIK'as laikė „save vienintele ir pačia aukščiausia institucija tautos teisėms ginti“. Todėl 1945 m. liepos mėn. Viurcburgo suvažiavime profesorius, kaip 1941 m. Laikinosios vyriausybės įgaliotojo premjero ir švietimo ministro, siūlymas „notifikuoti“ šią Vyriausybę ir tęsti jos veiklą Vakaruose

² Dvasinis lietuvių tremtinio veidas, *Aidai*, 1946, Nr. 6, p. 84.

³ Ten pat, p. 86.

⁴ Ten pat.

⁵ K. Ambrozaitis, Brazaičio gyvenimo mokykloje, *Į laisvę*, 1975, Nr. 65, p. 51.

buvo atmestas⁶. Tačiau jau netrukus – 1946 m. Berno konferencijoje ieškant kompromisų buvo įsteigta minėtoji VLIK'o Vykdomoji taryba.

Gyvenimo Vokietijoje ir veiklos VLIK'e laikotarpiu J. Brazaitis nuveikė didžiulį darbą, skelbdamas tarptautinei bendruomenei sovietų okupuotos Lietuvos ir lietuvių tautos laisvės siekius. Tai rodo keturios dešimtys jo rengtų ir išleistų memorandumų, kreipimūsi, leidinių ir kitų aktų bei raštų. Iš jų išsiskirtini penki. Tai 1946–1949 m. parengti memorandumai Jungtiniams Tautoms (JT) dėl okupuotoje Lietuvoje vykdomo genocido. VLIK'as įteikė juos JT (1946 m. spalio 30 d.; 1947 m. spalio 15 d., lapkričio 6 d.; 1948 m. spalio 20 d. ir 1949 m. gegužės 9 d.) per Lietuvos Respublikos atstovą Povilą Žadeikį Vašingtone.

Profesorius nemažai prisidėjo, kad būtų paskelbtas didysis VLIK'o memorandumas, skirtas Potsdame planuotai Taikos konferencijai. Prie dokumento buvo pridėti anglų ir prancūzų kalbomis Priedai, aiškinantys Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Be to, 1947 m. J. Brazaitis Sūduvio vardu parašė „Ein kleines Volk wird ausgelöscht“ (Maža tauta bus sunaikinta, 1947 m. Ciūrihas). 1951 m. jis, surinkęs VLIK'o memorandumus JT ir parengęs platų įvadą, išleido „Appeal to the United Nations on genocide“ (Kreipimasis į JT dėl genocido). Veikdamas kaip VLIK'o URT valdytojas, profesorius daug nusipelnė užmegzdamas ryšius su Romos, Bonos, Vatikano, Vašingtono politikais.

Tačiau šeštojo dešimtmečio pradžioje toks sėkmingas J. Brazaičio politinis veikimas imtas stabdyti. Anot diplomato Vytauto A. Dambrovos, vertinuso tuomet išivyrąjančią situaciją VLIK'e, žodžių: „Pavydas – turbūt didžiausia lietuvių nuodėmė“. Kai VLIK'o išdas darėsi turtingas, „Brazaičio sąžiningumas ir intelektualinis pranašumas tapo tikra kliūtimi“⁷. Dėl šių priežasčių išsiskyrė profesorius ir VLIK'o keliai, o 1952 m. iš VLIK'o organizacijos pasitraukė ir Lietuvių frontas.

J. Brazaitis 1952 m. spalio 15 d. laiške VLIK'o pirmininkui prelatui Mykolui Krupavičiui dėstė: „Jūs kalbat tik apie VLIK'ą, *laisvinantį* Lietuvą. Man jis yra stipriai *nuklydęs* nuo to kelio ir pasukęs linkme, kurioje jis aukštesnėmis vertybėmis laiko *priemonės, ne tikslus*, kurioje jis prasilenkia su teisingumo ir garbingumo nelygstamomis vertybėmis, kad tik užtikrintų savo *organizacinį išlikimą*“ (kursyvas autoriaus. – J.B.). Ten pat jis nurodė, kad tokią nuomonę susidarė ne dėl „Brazaičio išmetimo fakto“, bet dėl „išmetimo bū-

⁶ V.A. Dambrova, Nesibaigianti rezistencija, *Ugninis stulpas. 25 metai be Juozo Brazaičio. Laiškai. Dokumentai. Liudijimai*, Kaunas, 2000, p. 25.

⁷ V.A. Dambrova, min. str., p. 26.

do ir motyvo“. Būtent „šmeižimo metodas žmonėms eliminuoti kartojamas, tai jis pasirodo virtęs įpročiu, politiniu metodu“⁸.

Pasitraukęs iš VLIK'o ir 1951 m. įsikūręs JAV (Brukline) profesorius nepaliovė rūpinęsis Lietuvos laisvinimo reikalais. Amerikoje jis buvo pakviestas redaktoriumi katalikiškos minties „Darbininko“ savaitraščio, kur nuolat skelbė vedamuosius ir politines apžvalgas. Be to, 1953 m. profesorius atgavino ir iki 1959 m. pats redagavo Lietuvių fronto bičiulių (LFB) žurnalą „Į laisvę“, suteikdamas leidiniui ištikimybės Lietuvos laisvės kovai dvasią. Tuo laiku J. Brazaitis žurnale „Į laisvę“ rašė: „Tebegyvename nepaprastą metą, kuris reikalauja ne kaip vienur ar kitur valdžią paimti, bet ar tas bei kitas žygis bus naudingas lietuviškam reikalui, ar prisidės prie palengvinimo, klastos dešifravimo, ar prisidės prie lietuvių jėgos sustiprinimo <...> Kovoti už teisės atstatymą ir sykiu toleruoti jos laužymą tarp savęs yra prieštaravimas savo siekiams“⁹. Taip kantriai J. Brazaitis įrodinėjo krikščionišką nuostatą, siekiant „gražinti moralę į politiką“.

Šiuo laikotarpiu J. Brazaitis JAV išeivijos spaudoje paskelbė 125 stambesnius straipsnius, kuriuose keliami aktualūs laisvajai lietuvių išeivijai klausimai. Gyvendamas JAV, jis taip pat toliau stiprino Lietuvių fronto bičiulių judėjimą, o 1952 m. parengė ir paskelbė kolektyvinę studiją „Į pilnutinę demokratiją“, kur pristatoma būsimos Lietuvos valstybės vizija. Visą dešimtmetį jis buvo renkamas minėto judėjimo JAV ir Kanados Centro valdybos pirmininku. Nuo 1958 m. iki 1964 m. profesorius pirmininkavo visai LFB Vyriausiajai tarybai.

1953 m. gruodžio 10 d. J. Brazaitis, kaip buvęs Lietuvos Laikinosios vyriausybės narys, davė parodymus JAV Kongreso, dar vadinamo Ch. J. Kersteno vardu, komitetui, pridėdamas dokumentą – pareiškimą apie lietuvių pasipriešinimą sovietų okupacijai 1940–1941 metais¹⁰.

Septintojo dešimtmečio pradžioje J. Brazaičio gyvenime įvyko lūžis. Tai patvirtinančių minčių randame to meto profesoriaus laiškuose bičiuliams ir bendražygiams. „Pamažu pasitraukiau iš viešojo gyvenimo ir rūpinuosi, kad mano pavardė nebefigūruotų daugiau viešumoj. Ironija lėmė, kad mano finalas įvyktų 60 mano amžiaus metais ir 20 metų nuo vedybų“¹¹. Nors profesorius teigė, kad „pasitraukia į gyvenimo paraštę“ (jo žodžiai laiške

⁸ 1952 m. spalio 15 d. laiškas M. Krupavičiui, *Ugninis stulpas...*, p. 185.

⁹ V. A. Dambra va, min. veik., p. 29.

¹⁰ J. Brazaičio parodymai JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komitetui, *Ugninis stulpas...*, p. 244.

¹¹ 1963 m. kovo 4 d. laiškas Z. Ivinskiui, *Ugninis stulpas...*, p. 369.

Juozui Kojeliui)¹², bet negalėjo nieko neveikti ir nesirūpinti tuo, kuo išeivija gyvena. Todėl toliau ši bei tą rašė, o jo „pasitraukimas“ buvo labiau formalus (tai prilygo atsisakymui iš oficialių pareigų).

Gyvenimo JAV laikotarpiu, be literatūrinių darbų, pasirodo ir žymusis profesoriaus veikalas „Vienų vieni“ (1964 m.), parašomi darbai apie rezistentus, apie bičiulius Antaną Maceiną, Juozą Eretą, Praną Padalį, paskelbiama dokumentuota studija „Lietuvos žydų likimas ir laikinoji Lietuvos vyriausybė“.

1985 m. buvo parengti ir leidžiami J. Brazaičio raštai; jų VI tome įdėtas visas veikalas „Vienų vieni“. Beje, dalis šio VI tomo knygų buvo apipavidalinta kaip Mečislovo Gedvilo knyga „Lemiamas posūkis“ ir taip per „geležinę uždangą“ pasiekė Lietuvą.

Kaip minėta, J. Brazaitis gyvenimo Amerikoje laikotarpiu paskelbė visą pluoštą straipsnių, kur atsiskleidžia didelis jo įsitikinimas, kad Lietuvos laisvės byla laimėta. Šiame palikime randame jo svarstymus apie lietuvių išeiviją, pagrindines politinėje veikloje dalyvaujančias organizacijas. Pateiksimė svarbesnes, mūsų manymu, J. Brazaičio išvalgas, apibūdinančias vykstantį Lietuvos laisvinimo procesą. Profesorius išskyrė keturių tipų išeivius pagal požiūrį „dėl kelių į Lietuvos nepriklausomybę“.

Pirmas, – tradicinis tipas, kuriam priklauso žmonės, pripažįstantys Lietuvos demokratinio laikotarpio (t.y. iki 1926 m.) tradicijas ir tautos valią reiškiantys to meto gyvavusių politinių grupių požiūriu. Tai būdinga grupėms, įeinančioms į VLIK'ą.

Antras, – revoliucinis tipas, atstovaujamas žmonių, susijusių su rezistencija Lietuvoje. Jiems yra svarbus veiksmas, kuris, pasak jų, būtinas Lietuvos bylai, nes svarbu „ne tik esamos padėties išlaikymas, bet ir palankesnės padėties Lietuvai iškovojimas“. Kaip pavyzdį profesorius pateikia septintajame dešimtmetyje veikusį Leonardo Valiuko vadovaujamą Rezoliucijoms remti komitetą (RRK), dėl kurio įtakos JAV Kongresas 1966 m. priėmė 416-ąją rezoliuciją. Kita vertus, pasak profesoriaus, RRK veikla per metus, antrus „ardo tylą, kurioje būtų norima Lietuvos klausimą išaldyti“.

Trečias, – prisitaikėlių tipas, kuriam būdingi žmonės, „linkę prisitaikyti prie esamos padėties ir imti iš jos tai, ką šiuo metu galima“. Nors profesorius tiesiogiai neįvardijo, tačiau galima numanyti, jog tai būtų liberalioji išeivijos srovė, linkusi „laisvės siekimą atidėti į šalį ir siekti ryšių su okupuota tauta“.

¹² 1963 m. liepos 24 d. laiškas J. Kojeliui, *Ugninis stulpas...*, p. 373.

Ketvirtas, – jauno veikėjo tipas. Tai jau Vakarų mokyklų auklėtiniai, kuriems svarbus santykis su Lietuva ir jos laisvės kova¹³. Su pastaruoju tipu profesorius siejo dideles Lietuvos laisvinimo proceso viltis. Dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje jis ragino atsigręžti į išeivijos jaunuomenę. Pasak J. Brazaičio, vyriausiosios kartos vaidmuo yra „padėti jaunuomenei iškilti, pabūti tai kartai pakopa. Jei didesnių ambicijų norime priskirti jaunesniajai generacijai ateities amerikiniame ir lietuviškame gyvenime, tai ji tas ambicijas pateisins ir savo buvimą įprasmins, kai mokės suderinti savo siekimuose Amerikos ir Lietuvos interesus, o pastaruosius ji natūraliai galėtų perimti iš vyresniosios“¹⁴.

Svarstant išeivijos politinių organizacijų keliamas problemas, profesorius nelikdavo nuošalyje ir reikšdavo tvirtą poziciją. Pavyzdžiui, mezgantis SSRS–JAV kultūriniam bendradarbiavimui, po 1966 m. Klyvlendo išeivijos organizacijų konferencijos kilo daug diskusijų dėl laisvosios lietuviškosios ryšių su „Lietuvos lietuviais“. J. Brazaitis 1973 m. liepos 2 d. laiške J. Kojeliui rašė: „Esu įsitikinęs, kad ryšių reikalingi tenai esantieji. Jų reikalingi ir čia esantieji, labiausiai jaunimas“. Todėl siūlomi ryšiai reikalingi. Jis teigė: „Jie net turėtų būti organizuojami, bet tik be reklamos, tik grynai rezistencine diskrecija ir apdairumu“. Toliau bendradarbiaujant su okupuota Lietuva jis, numatydamas tykančius pavojus, kvietė „išlaikyti“ konspiracinę ryšių su Lietuvos lietuviais dvasią¹⁵.

Aštuntajame dešimtmetyje, išeivijoje plevenant Lietuvos laisvinimo procese dalyvaujančių organizacijų jungimosi idėjai, profesorius kėlė mintį, jog VLIK'as galėtų „imtis derintojo, taikintojo misijos, suveddamas įvairių veiksmų bei organizacijų žmones, kad jie išsiaiškinimo keliu sutartų konkrečių klausimų sprendimus“¹⁶. Tuomet J. Brazaitis išvelgė, jog „Laisvės kova – ne siaurėja – ji plinta horizontaliai ir vertikalčiai – apima ne tik Baltijos tautas, bet visus pavergtuosius ir jiems simpatizuojančius laisvės draugus vakariečius bei jų organizacijas; laisvės kova iš nueinančios kartos persilieja į ateinančią“. Kita vertus, vienybės tiek tarp laisvinimo procese dalyvaujančių organizacijų, tiek tarp politinių partijų ar srovių profesorius neabsoliutino ir siūlė vienybę suprasti demokratiškai: „Yra vertybių, kurias reikia labiau branginti už vienybę – netgi vienybės kaina. Tarp jų yra ir laisvė, ir teisė, ir teisingumas, ir moralė, ir žmogiškumas ir t.t.“ Todėl jis akcentavo tiks-

¹³ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990, p. 354–359.

¹⁴ J. Brazaitis, *Laisvinimo problemos*, p. 22.

¹⁵ 1973 m. liepos 2 d. laiškas J. Kojeliui, *Ugninis stulpas...*, p. 468–469.

¹⁶ Ten pat, p. 464.

lo, o ne ideologijos vienybę: „Mūsų politinės vienybės tikslas yra Lietuvos laisvė, uždavinys – daryti visa, kas garsintų Lietuvos vardą ir bylą, demaskuotų ir diskredituotų Lietuvos okupantą, didintų Lietuvos draugų ir rėmėjų skaičių, gelbėtų Lietuvos žmones“¹⁷.

J. Brazaitis, atlaikęs istorinius bandymus, išikūręs Vakaruose, atliko didžiulį darbą, diegdamas krikščioniškos moralės principus lietuvių politinėje veikloje, telkdamas išėivijos organizacijas, dalyvaujančias Lietuvos laisvinimo procese, bendram tikslui ir nubrėždamas būsimos veiklos gaires. O visa tai rodo, kad jis buvo vienas iš Lietuvos laisvinimo proceso Vakaruose ideologų.

[teikta 2004 m. sausio mėn.

JUOZAS BRAZAITIS – ONE OF THE IDEOLOGUES OF THE LITHUANIAN COMMUNITY ABROAD

Juozas Banionis

Summary

Withdrawing to the West in 1944, Juozas Brazaitis lived in West Germany until the early 1950's and worked in VLIK (Supreme Committee for the Liberation of Lithuania), prepared and issued 40 memoranda, declarations, publications, which called for the freedom of Lithuania and the Lithuanian nation. In 1951 Brazaitis settled in the United States and participated actively in the activities of the Lietuvių fronto bičiuliai (Lithuanian Front) -- he resumed the publication of and edited the journal (until 1959) „Į laisvę“ (Toward Freedom), nurtured the principles of Christian morality in the political activities of the Lithuanian community abroad, participated in the preparation of the collective study „Į pilnutinę demokratiją“ (Toward Complete Democracy“), in which the vision of the future state of Lithuania is presented, gave evidence concerning the question of the Soviet occupation of the Baltic states to the Charles J. Kersten Committee (1953). From the beginning of the 1960's Brazaitis gave up official posts he was holding in Lithuanian émigré organizations, wrote the work „Vienų vieni“ (Alone, Totally Alone), continued to discuss questions about the liberation of Lithuania, bringing together in this process organizations working for a common goal and drawing up the guidelines for future activities.

¹⁷J. Brazaitis, Vienybė. Iliuzija. Utopija, *Į laisvę*, 1957, Nr. 13, p. 19.